

С.45-46; 24. Зінченко А.Л. Хліб і трибунал // Київ. – 1993. – №8 – С.91; 25. Мироненко О.М., Бенько О.П. Проблеми законності на етапі нової економічної політики в Україні. /1921-1927рр./.-Київ – Дніпродзержинськ, 1992. – С.1; 26. Отчет Подольского Губэкономсовещания Украинскому экономическому совету апрель- сентябрь 1922 г. С приложением краткого исторического обзора Советского строительства и народного хозяйства на Подолии за 1917-1922 гг.- Винница, 1922.- С.320; 27. ЗУ УРСР- 1922.- №54.- Ст.779; 28. Реорганизация суда на Подолии // Известия. - 1923.- 4 марта.-С.3; 29. Гарин А. Революционный Трибунал и Губсуд // Известия. -1923.- 4 марта.-С.3; 30. Зінченко А.Л. Поділля.- К., 1998. – С.127.

О.А. Мельничук

КОМНЕЗАМИ У КООПЕРАТИВНОМУ РУСІ НА ПОДІЛЛІ

Не відкидаючи лозунгу колективізації і навіть підтримуючи незаможницькі колгоспи, більшовики разом з тим шукали шлях, який би тримався не на примусі, а слугував економічним стимулом для селян до об'єднання. На думку більшовиків, цей шлях мав пройти через кооперацію, яка не була пов'язана з відчуженням селянської власності, а тому була більш сприйнятною для селянства. Крім того, досвід колективної праці, набутий селянами, сприяв би безболісному переходу до колективізації. Тобто кооперація мала стати передумовою колективізації, яка поки що відкладалась на невизначений термін.¹

Однак, нова економічна політика, незважаючи на її далекосяжну тактику і стратегію, вплинула на подальшу долю селянської кооперації. З утвердженням НЕПу зростає роль кооперації в економічному житті села. На відміну від штучного утворення колгоспів, кооперація розширюється з ініціативи самих селян. Так, якщо на Поділлі на початок 1921 р. діяло 248 кооперативів, то вже через рік їх чисельність зростає до 1020.²

Масове відродження кооперації не могло не хвилювати більшовиків. Адже на перших порах реставраційні тенденції до відродження справжньої селянської кооперації домінували над радянсько-соціалістичними.³ Тому для радянської влади особливо важливим було питання захоплення більшості місць в керівних органах кооперації для здійснення контролю за її розвитком. Секретар ЦК КП(б)У Д.З. Манульський зазначав: "Без завоювання кооперації ми не врозтем в саму гущу господарського життя села".⁴

Виконуючи вказівки партійного керівництва, I Всеукраїнська нарада КП(б)У (травень 1921 р.) надала право контролю над діяльністю сільських кооперативів місцевим організаціям КНС шляхом введення їх в правління на правах представників продорганів. Невдовзі в резолюції Політбюро ЦК КП(б)У про КНС від 30 вересня 1921 р. перед комнезами було поставлене завдання остаточного захоплення до своїх рук кооперативних правлінь.⁵ Необхідність "завоювання" правлінь місцевих кооперативів червоною ниткою було проведено через резолюції з'їздів КНС Поділля. Так, окружний з'їзд КНС Гайсинщини, що відбувся у жовтні 1922 р., визначивши кооперацію головним фактором зміцнення незаможницьких господарств, закликав до розпуску правлінь кооперативів, які не виконують вказівок радянської влади.⁶

Для сприяння залучення незаможного селянства до правлінь кооперації, як і при виборах до Рад, владою були застосовані класові обмеження щодо участі селянства в системі виборів. Зокрема, 27 грудня 1922 р. Головний кооперативний комітет (Головкооперком) ухвалив рішення, за яким право обирати керівні органи кооперативів і бути обраними до них надавалось лише тим, що мали виборчі права за чинною конституцією. А восени 1923 р. Головкооперком визнав за доцільне, аби при обранні до складу правління кооперативу контролюючі органи вимагали довідку про соціально-майновий стан претендентів.⁷ Складання списків та утвердження кандидатів у правління кооперативів найчастіше здійснювалась на загальних зборах КНС. Така процедура не лише забезпечувала контроль за соціальним складом правлінь, але й сприяла завоюванню переважної кількості місць у них членами КНС. Так, у 1923-1925 рр. члени КНС Поділля в керівних органах кооперації становили від 66 до 85%.⁸

Перевага комнезамівців у правліннях кооперативів не відображала процесу загального охоплення комнезамів Поділля селянською кооперацією. Так, на початок 1925 р. на Поділлі було

кооперовано 42214 членів КНС, що склали лише 29% від загальної кількості членів. Це був найнижчий показник серед усіх губерній України (див. табл. 1).

Наведені у таблиці дані засвідчують, що за процентним охопленням КНС у кооперації Подільська губернія займала останні місця по Україні. На противагу цьому вона мала найвищі показники участі комнезамівців у правліннях кооперації. Така різка невідповідність між низьким показниками охоплення комнезамівців Поділля селянською кооперацією та переважним відсотком членів КНС в її керівних органах підтверджує те, що формуючи правління кооперативів, більшовики здебільшого керувались не господарськими мотивами, а політичними.

Таблиця 1

Участь КНС України у кооперації в 1924-1925 рр.⁹

Губернії	Членів КНС в кооперації (%)		
	1.I.1924 р.	1.IV.1924 р.	II.1925 р.
Полтавська	22620 (36,5%)	25061 (37,0%)	42314 (52,0%)
Донецька	17000 (35,4%)	19892 (38,2%)	35031 (47,9 %)
Катеринославська	12392 (26,4%)	26370 (43,9%)	34834 (41,8%)
Київська	13937 (20,2%)	37973 (35,0%)	59823 (41,5%)
Харківська	8394 (19,0%)	9207 (21,2%)	20127 (36,3 %)
Чернігівська	4000 (16,0%)	7623 (30,0%)	14500 (39,0%)
Одеська	18491 (15,4%)	24144 (20,0%)	62593 (44,4%)
Волинська	2796 (10,0%)	9686 (13,4%)	129126 (35,4%)
Подільська	12133 (9,2%)	19273 (15,4%)	42214 (29,0%)
По Україні	115922 (21,1%)	179229 (26,0%)	345462 (40,5%)

Про це наголошувалось у виступах на I з'їзді Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації (березень 1922 р.), де вказувалось на спроби владних структур протиснути до керівних органів кооперації "цілком чужих" для неї елементів. Тому не дивно, що із позбавленням комнезамів владних функцій і перетворенням їх у добровільні організації, відсоток членів КНС Поділля в керівних органах кооперації поступово зменшується. Так, протягом 1925-28 рр. кількість членів КНС у правліннях сільськогосподарської кооперації зменшилась від 66% до 41%, а споживчої – від 75 % до 53%¹⁰.

Однією з перешкод вступу членів КНС до кооперації була неспроможність заплатити вступні паї. Тому, для забезпечення "надійної" соціальної бази соціалістичної кооперації, членам КНС дозволялось вступати до кооперативів на пільгових умовах. Зокрема, передбачалось надання змоги виплачувати вступні паї протягом 6-9 місяців, або ж оплата їх за рахунок держави. Так, на пільгове придбання паїв членам подільських КНС у 1925 р. Сельбанком було асигновано 6238 крб.¹¹

Для забезпечення сільськогосподарської і споживчої кооперації кредитом декретом РНК УРСР від 24 січня 1922 р. була створена кредитна кооперація. Наданням довготермінових та короткотермінових кредитів держава прагнула якомога ширше залучати до кооперації господарства незаможних селян, а серед них і членів КНС. При цьому кошти, використані організаціями КНС, становили основну частку від загальної суми кредитів, виділених для незаможного селянства взагалі. Наприклад, за листопад-січень 1922-1923 рр. із 6 млн. кредиту для селянської бідноти Поділля, по лінії комнезамів було розподілено 4 755 625 крб.¹²

У жовтні 1923 р. на Поділлі розпочало діяльність губерньське товариство

сільськогосподарського кредиту. Кредити для сільськогосподарських кредитових товариств розподілялись через губернську комісію незаможних селян. Вона зверталась з проханням до Подгубсельбанку, в якому аргументувала доцільність надання кредитів тому чи іншому товариству.

Опора на організовану бідноту та підтримка її кредитами повністю відповідала політичним настановам більшовиків. Але з економічних розрахунків вона породжувала лише марнотратство фінансових і матеріально-технічних засобів. Адже більшість бідняцьких господарств вели натуральний спосіб виробництва, тому кредити не досягали своєї мети – забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві. Здебільшого їх просто проїдали, а тому сподіватись на їх повернення було марно. Це змушувало кредитні товариства дедалі частіше орієнтуватись на заможні господарства. З приводу цього у зверненні Вінницької окружної КНС (травень 1928 р.) вказувалось, що товариства кредитної кооперації, відпускаючи кредити, виходять цілком з комерційних міркувань, забуваючи про "потрібний соціальний підхід до справи". В результаті на початок 1929 р. кредитні товариства Поділля охоплювали лише 6,7 % господарств членів КНС.¹³

Швидшому залученню незаможного селянства до кооперативів мав сприяти і спеціальний фонд бідноти, утворений у 1926 р. Його початковий рахунок в Укрсельбанку визначався сумою в 1 400 000 крб. Кошти для фонду виділяли самі кооперативи шляхом 10%-го відрахування від своїх прибутків. Таке рішення органів радянської влади не лише підривало економічний ґрунт селянської кооперації, але й викликало незадоволення її членів. Так, в інформаційному донесенні Тульчинського окрвідділу ДПУ (травень 1927 р.) повідомлялось про відмову заможних селян здійснювати подібні відрахування, що стало причиною виходу їх з кооперативів.¹⁴

Створенням фонду кооперування бідноти влада прагнула підтримати свою соціальну опору на селі. У листі Вінницького окружного партійного комітету в жовтні 1926 р. всім райпарткомам і партосередкам пропонувалось розгорнути масову агітаційну роботу навколо фонду для закріплення впливу серед бідноти та організацій КНС, втягуючи в їх лави нові верстви незаможних. Метою створеного фонду було забезпечення політичної ролі незаможного селянства в організаційній та господарській діяльності кооперативів. Тому розподіл фонду здійснювався з обов'язковою участю членів КНС.¹⁵ Наслідком цього стало використання фонду кредитування бідноти Поділля виключно в інтересах комнезамів.

Для недопущення кооперування за рахунок фонду бідноти, середняків місцеві партійні комітети зобов'язували комфракції комнезамів розглядати списки з кооперування на зборах КНС.¹⁶ А президія ВУЦВК своєю постановою 4 квітня 1928 року вказала на необхідність письмового дозволу організацій КНС при отриманні кредитів. Цим рішенням розподіл кредитів серед бідноти повністю зосереджувався в руках КНС.

Для збільшення надходжень до фонду бідноти на початку 1928 року Головокооперком запропонував провести компанію по збільшенню вступного паю з заможних селян в споживчій кооперації до 10 крб. і оголосив про збирання пайової заборгованості. Директивою ВЦКНС від 8 січня 1928 р. проведення цієї акції покладалось на організації КНС. Вони були зобов'язані не лише одностайно проголосувати за збільшення паю, але й взяти участь разом з активістами-середняками в подвірному обході для збирання пайової заборгованості. За цю послугу організації КНС отримували право вступу до кооперації з платою вступного внеску в розмірі 50 коп. і наданням позики терміном на 2-3 роки.

Однак надання різноманітних пільг та привілеїв не сприяли залученню членів КНС Поділля до кооперації. Підтвердженням цього є невикористання фондів, призначених для кооперування бідноти. Так, у 1927 р. з 13 тис. крб., виділених споживчими товариствами Вінниччини, було використано лише 3 390 крб. А Могилів-Подільський окргосподарсоюз за 1928 р. зумів кооперувати лише 3 тис. господарств, що становила 28 % планового завдання.¹⁷

В результаті перевірки, проведеної народним комісаріатом РСІ на початку 1928 р., було виявлено, що господарства членів КНС Поділля охоплені селянською кооперацією лише на 13,6 %. Проте незважаючи на це, питома вага членів КНС у кооперації залишалась високою. Так, на липень 1929 р., комнезамівці Поділля становили 61,3% усіх членів, а в правліннях кооперативів

майже 75%. По Україні відсоток кооперованих членів КНС теж зріс, але показники були дещо нижчими. Так, на 1929 р. представники організованої бідноти в кооперації на Україні склали 50-55%.¹⁸ В її керівних органах (ревізійних комісіях, правліннях) також більшу половину місць (54%) займали члени КНС.¹⁹ Така перевага членів КНС в кооперативних органах цілком відповідала завданням соціальної політики державної партії в період "загострення класової боротьби".

Починаючи з середини 1929 р., вся система селянської кооперації підлягала реорганізації у відповідності з курсом на суцільну колективізацію. Структура і методи роботи кооперативної системи підпорядковувалась одній справі – масовій колективізації. Характерним є лист Могилів-Подільського Буряксоюзу до окружної КНС від 15 грудня 1929 р. В ньому зазначалось, що "система сільськогосподарської кооперації повинна перетворитись у виробничу кооперацію з перспективами на переродження її в масову колективізацію". Перед організаціями КНС ставилось завдання допомагати бідноті вступати до колгоспів.²⁰

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). - К., 1996.-С. 301; 2. Іванова О. Роль комітетів незаможних селян Поділля в господарському будівництві (1921 -1925 рр.) // В кн. 3 історії радянської Вінниччини.- Вінниця, 1960. - С. 55; 3. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). - К., 1995. -С. 99; 4. Мануильский Д.З. О новой политике в деревне и работе на селе. -Х., 1922.-С. 14; 5. ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.6. - Спр.985. - Арк.1; 6. ДАВО. - Ф.П-1. - Оп. 1. - Спр. 674. - Арк.8 зв; 7. ЦДАВО України. - Ф.271. - Оп.1. - Спр.48. - Арк.3; 8. Материали по обследованию комитетов незаможных селян. По данным обследования в июне 1925г. - Х., 1925. - С. 33-51; 9. ЦДАВО України. - Ф.257. - Оп.1. - Спр.333. - Арк.1-4; 10. Державний архів Хмельницької області. - Ф.Р-1791. - Оп.1. - Спр.167. - Арк.17; 11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). - Ф.Р-1901. - Оп.1. - Спр.66. - Арк.6; 12. ЦДАВО України. - Ф.257. - Оп.1. - Спр.136. - Арк. 25; 13. ЦДАВО України. - Ф.257. - Оп.1. - Спр.864. - Арк.12; 14. ДАВО. -Ф.П-31. - Оп.1. – Спр.268. - Арк.26; 15. V Всеукраїнський з'їзд КНС. Стенографічний відчит. - С.14; 16. ДАВО. - Ф.П-31. - Оп.1. - Спр.372. - Арк.20; 17. ДАВО. - Ф.Р-401. - Оп.1. – Спр.2. - Арк.18; 18. Петровский Г.И. Доклад на X съезде КП(б)У. -Х., 1927. - С.44; 19. X з'їзд КП(б)У. Стенографічний відчит.-С.401; 20. ДАВО. - Ф.Р-401. - Оп.1. - Спр.8. - Арк.1.

Ю.С. Степанчук

МІСЦЕ РОБІТНИКІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Здавна природно-географічні та кліматичні особливості Подільської губернії (Поділля) визначили основний вид занять її мешканців – сільське господарство в усіх його формах. В результаті чого питома вага чисельності сільського населення тут була завжди більшою, ніж міського. У 1915р. тут проживало 4 млн. 191 тис. чоловік, з них у містах мешкало 8,8%, у селах – 91,2%¹.

Але, починаючи з 20-х років ХХ ст., в результаті урбанізації, населення міст, зокрема на Поділлі, швидко зростає, досягнувши на кінець ХХ ст. майже однакової чисельності в порівнянні з сільським. Так, у 2000 році лише в межах Вінницької області з 1815,3 тис. осіб у містах вже проживало 48,6%, у сільській місцевості – 51,4%².

Невід'ємною складовою частиною розвитку міст стала велика соціальна група населення – робітники. Це – порівняно молода верства у соціальній структурі, чисельність і значення якої почали швидко зростати після реформи 1861р. та подальшого розвитку товарно-промислового виробництва. Якщо в 1862р. на Поділлі нараховувалось 6469 робітників, то в 1905р. їх чисельність зросла до 36468 чоловік. Тобто, лише за 40 пореформених років чисельність робітників Поділля зросла в 5 разів³.

Швидкий розвиток промислового капіталізму розпочався на Україні з останньої третини ХІХ ст. Тут споруджуються нові заводи і фабрики, швидко зростає мережа залізниць. Виникають нові промислові райони – Донецький вугільний, Криворізький залізничний, Придніпровський металургійний з м. Катеринославом (тепер Дніпропетровськ). Наприкінці ХІХ ст. на долю України припадало більше половини виплавки чавуну і видобутку вугілля в Російській імперії.

Поділля в цей час являло собою переважно аграрний регіон з найбільшою густотою